

De terp van Hoogeteintum,
foto Aerophoto Eelde

Het wierdenland opnieuw in de branding

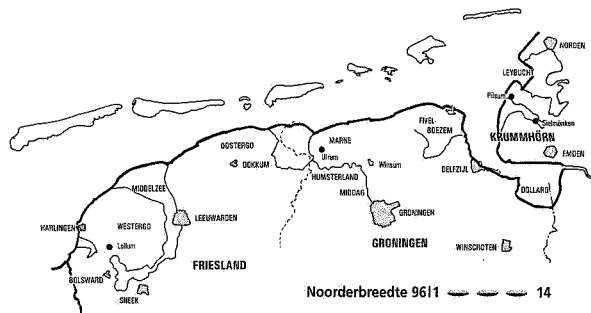
Ben Westerink, Klaas Wildeman

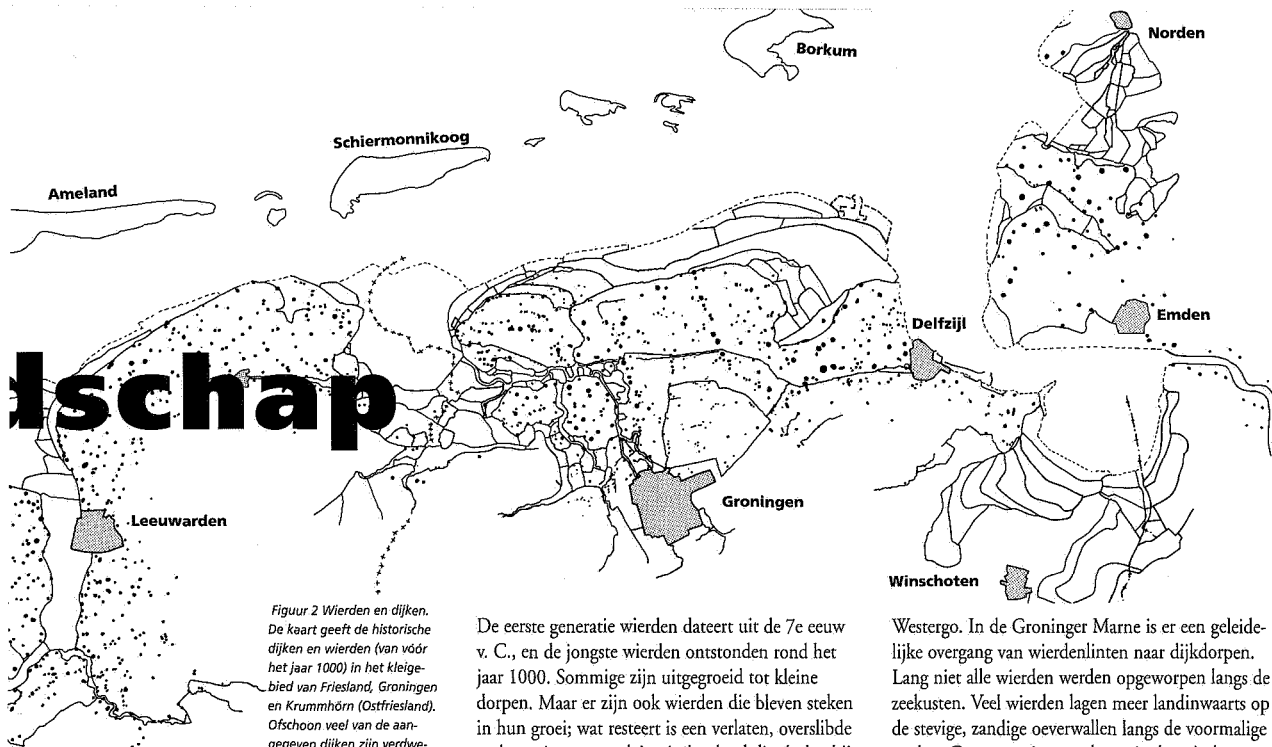
Het wierdenlandschap op de noordelijke kleigronden behoort tot de oudste en best bewaard gebleven cultuurlandschappen. Helaas staat dit landschap onder zware druk. In dit artikel besteden we aandacht aan de kleigebieden van Friesland, Groningen en het aangrenzende deel van Ostfriesland. Hoe is het gesteld met de karakteristieke elementen van het kleiland, en wat zijn de perspectieven?

Zo'n 26 eeuwen geleden begonnen zich achter de waddeneilanden spontaan kwelders te vormen. Deze kwelders zijn de basis van het kleilandschap van Noord-Nederland en Noordwest-Duitsland. De grazige, vruchtbare gronden werden meteen in cultuur genomen. De topografie van het huidige kleiland wordt nog altijd bepaald door de ontstaansgeschiedenis. De waterlopen en het verkavelingspatroon gaan terug op de voormalige slenken, prieden en inbraken. De wegen liggen op de ruggen van de kwelders en langs oeverwallen van waterlopen. De woonplaatsen vallen nog samen met de oorspronkelijke woonheuvels: de wierden. De dijken bepalen de horizon. Ook het grondgebruik hangt samen met de ontstaansgeschiedenis. We vinden akkerland op de zandige oeverwallen en kwelderruggen en weiland in de laagten waar de klei zwaar is. Hoewel de vorming van kwelders eeuwenlang doorging, waren er ook verliezen. De zee kon soms grote vernielingen aanrichten, maar er waren ook perioden van betrekkelijk

Figuur 1 Overzichtskaart van het beschreven gebied. De huidige kustlijn is met een dikke lijn aangegeven. De voormalige inbraken zijn met dunne lijnen aangegeven.

Figuur 2 Wierden en dijken. De kaart geeft de historische dijken en wierden (van vóór het jaar 1000) in het kleigebied van Friesland, Groningen en Krummhörn (Ostfriesland). Ofschoon veel van de aangegeven dijken zijn verdwenen, vertoont de huidige landschappelijk structuur nog grote gelijkenis met de oude dijkstructuur.

ke rust. Het was geven en nemen in het kleiland. De bevolking reageerde op het oprindende zee-water met de bouw van wierden.

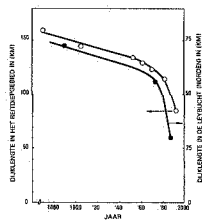
Wierden

Wierden vormen een karakteristiek element in het kleilandschap. De oude zeekleigronden zijn met deze woonheuvels bezaaid. Eeuwenlang boden de wierden immers de enige bescherming tegen de stormvloed. Het wierdenlandschap strekt zich uit van Noord-Holland, Friesland, Groningen en Ostfriesland tot Schleswig Holstein. Zelfs in de zuidelijke kuststreek van Denemarken treffen we wierden aan. Figuur 2 geeft een vrij volledig beeld van de wierden die in Friesland, Groningen en het westelijke deel van Ostfriesland (Krummhörn) zijn opgeworpen.

De eerste generatie wierden dateert uit de 7e eeuw v. C., en de jongste wierden ontstonden rond het jaar 1000. Sommige zijn uitgegroeid tot kleine dorpen. Maar er zijn ook wierden die bleven steken in hun groei; wat resteert is een verlaten, overslibde nederzetting, een welvung in het land die slechts bij lichte nevel zichtbaar is. De oudste wierden liggen op lange rijen die de voormalige kustlijnen weergeven. Voorbeelden vinden we in Oostergo: de lijn Leeuwarden-Stiens-Hijum-Hallum-Marrum-Ferwerd-Blija-Holwerd. In Groningen geeft de lijn Adorp-Sauwerd-Winum-Baflo-Rasquert-Warffum-Ussuert-Rottum-Kantens-Middelstum de oude zee-kust aan. Deze zet zich door in de lijn Wirdum-Eenum-Leermens-Godlinze-Spijk. In Krummhörn liggen oude nederzettingen op de voormalige Bucht von Sielmöncken, de Bucht von Campen en de Leybucht. Hier ligt de reeks: Rysum-Loquard-Campen-Uplewerd-Groothusen-Woquard-Pewsum-Freepsum-Midlum.

Opvallend zijn de reeksen van wierden op de aangroeiende jonge kwelders. Ze liggen op lijnen die oost-west zijn georiënteerd. Als er nieuwe kwelders gevormd werden versprong de bewoning in noordelijke richting. Zo ontstonden naar het noorden toe steeds jongere evenwijdige bewoningsassen. Dit verschijnsel is fraai waar te nemen in het noorden van

Westergo. In de Groninger Marne is er een geleidelijke overgang van wierdenlinten naar dijkdorpen. Lang niet alle wierden werden opgeworpen langs de zee-kusten. Veel wierden lagen meer landinwaarts op de stevige, zandige oeverwallen langs de voormalige geulen. Concentraties van deze wierden vinden we in zuidelijk Westergo, ten zuiden van Leeuwarden, in Humsterland, ten noorden van Appingedam en in de Krummhörn. De woonheuvels liggen hier verspreid in het kleiland en zijn verbonden met kronkelwegen. Het zijn fraaie, kleinschalige landschappen waar men alle elementen uit het wierdenland verenigd vindt. De grootste dichtheid aan wierden ontstond in zuidelijk Westergo. In de vroege middeleeuwen kwam dit gebied tot grote bloei. Door zijn westelijke ligging had Westergo directe contacten met Midden-Europa en Engeland. Via de Vlie, de voorloper van de Zuiderzee, konden de mensen van Westergo gemakkelijk contact leggen met de Rijn. Westergo had expansiemogelijkheden langs de veenstromen in het zuiden en naar de wierdenreeksen in het noorden. In de vroege middeleeuwen was Westergo een van de dichtst bevolkte gebieden van Nederland. Hier woonden de koningen en prinses van het volk van de wierden. In Krummhörn is de bewoning meer geconcentreerd dan in Groningen en Friesland.

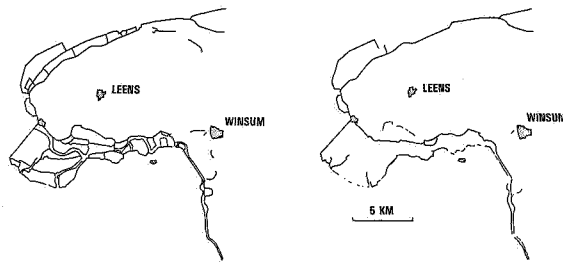

Figuur 3 De achteruitgang van de dijken in het Reitdiepgebied en in de Leybucht ten zuiden van Norden in Ostfriesland.

De wierdendichtheid is er geringer en zelfs de boerderijen liggen dikwijls nog in de dorpen. Men vertrouwde hier kennelijk minder op dijken.

In de vroege middeleeuwen kwam het steeds vaker voor dat na een overstroming het zeewater in het binnenland stagneerde. Door de steeds hoger wordende kwelderwallen langs de kust kon het zeewater maar moeilijk terugstromen. Buiten de invloed van eb en vloed, ver verwijderd van de kustlijn, werd een stugge, zure klei afgezet. Door deze klei, die knipklei of knikklei genoemd wordt, werden

De weg van Dokkum naar Halwerd doorsnijdt de terp van Brantgum, foto Aerophoto Eelde

Figuur 4 Dijken in het Reitdiepgebied. (links 1870, rechts 1992)

we van de inbraken in de Middelzee, de Lauwers, de Fivel, langs de Eems, de Leybucht en de Bucht der Sielmönken. De belangrijkste inbraak in Friesland vond plaats via de Middelzee in de 10e en 11e eeuw. Toch wordt de Middelzee niet gezien als het resultaat van deze inbraak. De Middelzee is een trechtervormige monding waar de Borne in afwaterde en die vanaf het ontstaan van het kwelder-

land aanwezig moet zijn geweest. De Middelzee was de natuurlijke scheiding tussen Westergo en Oostergo. Op de oeverwallen van de Middelzee lagen zeer oude wierden. Tijdens inbraken in de Middelzee zullen diverse van deze wierden verdwenen zijn. Zo heeft men afgeronde scherven van oud terp-aardewerk gevonden in de akkers ten oosten van Jellum. De inbraken hebben vooral veel schade aangericht in het zuiden van Westergo. De slappe, laaggelegen klei-op-veengronden werden doorsneden met vele slenken en geulen. De Middelzee kreeg vat op deze waterlopen en maakte vervolgens contact met de Vlie (die zich later zou verbreden tot de Zuiderzee). Bij vloed was Westergo dus een verzameling eilanden. De streek kreeg het zwaar te verduren. Als men de wierdenkaart bekijkt kan men tussen Bolsward, Sneek en Wommels diverse 'lege gebieden' herkennen.

De inbraken via de Lauwers vonden al plaats in de 8e en 9e eeuw. Binnen een eeuw veranderde de monding van de Lauwers in een forse binnenzee: de Lauwerszee. Deze inbraak had grote gevolgen voor het West-Groninger land. De landstroken Marne, Middag en Humsterland veranderden in tientallen eilanden. De kustlijn verschoof tot vijftien kilometer landinwaarts. Ook hier verdwenen wierden in zee.

De inbraken waarbij de Dollard ontstond zijn relatief laat op gang gekomen. De eerste inbraak is vermoedelijk in 1287 geweest. Ontginning en bodemdaling worden als belangrijke oorzaken genoemd. Ook zijn er hardnekkige berichten over lokale conflicten waarbij men elkaars dijken doorstak. Pas in het begin van de 16e eeuw bereikte de Dollard-

diverse woonplaatsen voor altijd afgedekt. Voorbeelden hiervan vinden we in de onmiddellijke omgeving van de stad Groningen.

Inbraken

In de loop van de middeleeuwen werd het kleiland meermalen geteisterd door zware overstromingen. De vele waterlopen die het kwelderland doorsneden werden daarbij sterk verbreed. Op verschillende plaatsen leidde dit tot 'inbraken' waarbij een groot deel van de kwelderbodem weer in zee verdween. Op figuur 2 zijn de voormalige inbraken goed herkenbaar aan het dijkenpatroon. Tussen deze dijken komen vrijwel geen wierden voor. Bij deze inbraken zijn tientallen wierden in zee verdwenen. Van de meeste van deze woonplaatsen kennen we zelfs de namen niet. Over de oorzaken van deze inbraken is veel gespeculeerd. Een verhoogde zeeactiviteit in

combinatie met zich verleggende zeestromingen is een mogelijke verklaring. Menselijke activiteiten hebben vrijwel zeker een belangrijke rol gespeeld. Ontginning en bedijking hebben vooral in het klei-op-veen gebied een kwetsbare bodemdaling veroorzaakt. De inbraken zochten hun weg naar het binnenland via de afwaterende rivieren en riviermondingen. Zo spreken

inbraak zijn grootste omvang. De gevolgen waren zeer ingrijpend. De landen ten westen van de Eems werden tot aan de zandgronden verspoeld. De zandkoppen rond Winschoten lagen als een schiereiland in de binnenzee. Ruim dertig dorpen zijn daarbij in zee verdwenen. De bewoners van de overstromde gebieden zochten hun toevlucht op de hoger gelegen gronden. Dikwijls namen ze hun dorp mee. Zo zijn onder andere Scheemda, Midwolda, Oostwold, Finsterwolde verplaatst naar de zandruggen.

De Leybucht kreeg door de Marcellusvloed (1362) en de Dionisiusvloed (1374) zijn grootste uitbreiding.

De inbraken hadden grote gevolgen voor de topografie van het kleiland. Leeuwarden, Beetgum, Visvliet, Westeremden, Marienhafte werden kustplaatsen. Op de landkaart zijn de littekens nog steeds te zien.

Kavelpatronen

Toen de kwelders in cultuur genomen werden heeft men de natuurlijke waterlopen in de verkaveling opgenomen. Op deze wijze ontstond een bijzonder kavelpatroon dat sterk samenhangt met de ontstaansgeschiedenis van het landschap. Rond de wierden verdichten zich de kavelpatronen. De verkaveling is hier sterk gerelateerd aan het grondgebruik. Het bouwland lag deels op de wierde. Dit werd de valge genoemd. Als het nodig was werd de wierde uitgebreid om als extra bouwland te dienen. Het land rond de wierde maakte deel uit van de kwelderwal en was van nature goed ontwaterd. Deze gronden, die de fennen werden genoemd, waren deels beakkerd maar er werd ook vee geweid. De verder van de wierde gelegen lage gronden werden de meeden genoemd. Dit 'onzeker land' deed 's zomers dienst als hooiland. De meeden werden ontwaterd met behulp van een dicht en regelmatig (opstrekking) stelsel van sloten.

We onderscheiden in het kleiland verschillende typen kavelpatronen. Op de oude kwelders vinden we een onregelmatige blokverkaveling. Voormalige kreken domineren hier het kavelpatroon. De kromme sloten en het reliëf zijn in het boomloze kleilandschap beeldbepalend. De sloten liggen tussen waarbarstige, bolgeploegde graslanden. De wegen

zijn smal en kronkelen langs verdwenen geulen. Met enkele meidoorns en een es is dit open landschap compleet. Vooral in het sterk verspoelde kleigebieden (zoals in Middag en Humsterland) is nog veel reliëf aanwezig. De beddingen van oude geulen zijn er als ingesloten laagten bewaard gebleven. Een bijzonder type verkaveling ontstond indien de wierde naar alle windrichtingen regelmatig kon uitgroeien. Het land buiten de wierde werd in dat geval straalsgewijs verdeeld, als de spaken van een wiel. Men spreekt van een radiaire verkaveling. Een fraai voorbeeld is de verkaveling rond Biessum (waarvan de oostzijde helaas door uitbreiding van Delfzijl verloren is gegaan). Rond Marsum, Niehove, Middelstum-Kantens, Groot-Maarslag, Ranum in Groningen en Visquard, Pilsun en Appinge in Krummhörn herkennen we nog radiaire lijnen. In de dichtgeslibde, voormalige inbraken vinden we een opstrekkinge verkaveling. Tussen de oude, onregelmatig blokverkavelde kwelders, zijn de regelmatig en rechthoekig verkavelde voormalige inbraken goed herkenbaar. Dikwijls dragen deze gebieden suggestieve namen, zoals Nijlandt, Nijlandsterpolder, Nijlandpolder, Nieuwlandspolder, Weidumernieuwland, etc. Het 'nieuwe' speelde zich al af in de 11e, 12e en 13e eeuw. We noemden al de opstrekkinge verkaveling in de meeden. Zo'n regelmatige meedenverkaveling kan zeer oud zijn. De ontginning van het Woldgebied (ten zuidoosten van het Groninger Winsum) is er een voorbeeld van. Het moet omstreeks het jaar 1000 op gang gekomen zijn. De sloten die in deze periode werden gegraven zijn nog altijd kaarsrecht en strekken zich over vele kilometers uit. Al deze verkavelingstypen komen in bonte afwisseling voor. Het is een patroon als een kunstwerk. In dit slotenpatroon lezen we de geschiedenis van bewoning en ontginning van het kleiland.

Bedijking

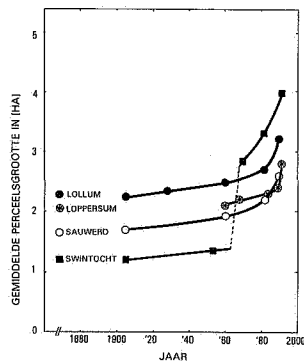
Opgravingen hebben duidelijk gemaakt dat de wierdebewoners reeds in de 2e eeuw hun woonplaatsen door middel van dijkes beschermden. In een latere fase werden meerdere wierden door dijkes verbonden. Er werden zomerkaden aangelegd die de akkers tegen zeewater moesten beschermen. Pas toen men afwateringsluizen (die in Noord-

De blokverkaveling van Humsterland gevlogen in noordoostelijke richting met op de voorgrond Oldehove, foto Aerophoto Eelde

Nederland zijlen worden genoemd) leerde bouwen was een uitgebreide bedijking uitvoerbaar. Algemeen wordt aangenomen dat Friesland en Groningen in de loop van de 13e eeuw voor het eerst zijn omgeven door een gesloten zeedijk. Grote delen van deze zeedijk dateren vermoedelijk al uit de 12e eeuw. Veel oude dijken liggen relatief ver verwijderd van de zee kust. Figuur 2 maakt dit in een oogopslag duidelijk. De bovengenoemde inbraken slibden spoedig weer dicht en werden met dijken bedwongen. Grote delen van het verdwenen klei- en klei-op-veengebied in Westergo en Oost-Groningen waren vóór het jaar 1000 al weer in gebruik.

De Middelsee werd omgeven door een 'omringdijk'. Met deze dijk als basis werd de Middelsee verder bedwongen. In de 13e eeuw zijn de gebieden ten noorden van Leeuwarden al ingedijkt. In zuidelijk Westergo verloopt bedijking via de vele 'moederpolders'. Deze moederpolders werden vervolgens omringd door een ringdijk. Uiteindelijk is een aantal ringdijken met elkaar verbonden: zo ontstond de Slachtedijk.

Overal in het kleigebied worden de sloten in toenemend tempo gedempt. De grafiek geeft voorbeelden. 'Swintocht' (akkergebied bij Ulrum, Groningen). De sprong in de grafiek markeert de ruilverkaveling Swintocht. Na de ruilverkaveling gaat de kavelsvergroting steeds sneller (autonome ontwikkeling). 'Sauwerd' (Groningen) en 'Lollum' (Friesland) liggen in kleiweidegebieden met onregelmatige blokverkeveling. De grafiek 'Loppersum' toont de ontwikkeling van de perceelsgrootte in het weidegebied rond Hemert. De ruilverkaveling levert hier een extra impuls aan de perceelsgroting ('92 tot '94).

Ook de inbraak van de Lauwers is uiteindelijk geheel teniet gedaan. Vanaf de 13e eeuw werden de opslibbende kwelders en slikplaten ingedijkt. In een wirwar van dijken en zijlen schoven de polders geleidelijk op naar het noorden. Ze werden verbonden met de monding van het Reitdiep. Pas door de huidige generatie werd de Lauwerszee definitief bedwongen.

Met de komst van de dijken was de tijd van de wierdenbouw voorbij. In het spoor van de dijken ontstonden de zijdorpen Munnekezijl, Houwerzijl, Delfzijl en Greetsiel.

Waarden

De oude zeekleipolders behoren tot de meest waardevolle gebleven cultuurlandschappen van ons land. Het is een mozaïek van kwelderwallen, prieden, oude rivierbeddingen, oeverwallen en inversieruggen, waarin beurtelings de zee en de mens het land vorm gaven. De bewoners hebben het natuurlijke reliëf aangevuld met wierden, dijken, veldovens, dobben, aftichelingen, etc.

De wierden vertegenwoordigen een unieke bewoningsgeschiedenis. Veel van deze woonheuvels zijn

Figuur 6 Aantasting van de verkeveling in Krummhörn (Ostfriesland). De figuur toont de slootjes die hier verdwenen tussen 1890 en 1988. Net als in Friesland en Groningen is in de Krummhörn het kavelpatroon ernstig aangetast.

2500 jaar ononderbroken bewoond. Dat is uitzonderlijk. De wierden zijn omgeven door oude dijken, wegen en paden, en een uniek verkevelingspatroon. Dit kavelpatroon illustreert de eeuwenlange samenwerking tussen natuur en mens. Vanaf het allereerste ontstaan is dit gebied in cultuur geweest. Het wierdenlandschap wordt daarom als het oudste cultuurlandschap van ons land beschouwd. Nederland heeft voor dit bijzondere landschap een internationale verantwoordelijkheid.

Achteruitgang in kaart

Het kleilandschap dat hierboven is beschreven was in het begin van de jaren zestig nog in volle glorie aanwezig. Dat is helaas nu niet meer het geval.

Grootschalige ingrepen als ruilverkavelingen, stadsuitbreidingen, de aanleg van wegen, industrie- en gasopslagterreinen hebben het kleilandschap tot in de kern aangetast. Wierden zijn afgegraven, oude wegen en (kerke)paden verdwenen, sloten zijn massaal gedempt en oude dijken zijn afgegraven. Het is onmogelijk om in kort bestek een opsomming van al deze ingrepen te geven. We beperken ons tot de oude dijken en het slotenpatroon.

Figuur 3 brengt de afgraving van oude dijken in beeld. Meer dan 40% van de oude dijken is nu verdwenen. Naar de waaier van dijken in de Dollard zult u tevergeefs zoeken. In het Reitdiepgebied is de ingewikkelde bedijkingsgeschiedenis niet meer in het landschap te volgen (figuur 4). De dijken van de Ruigezandsterpolders zijn allemaal verdwenen. Ten zuiden van Norden zijn de meeste oude dijken opgeruimd.

In de lichte kleigebieden op de kwelderwallen dich-

ter bij de zee, domineert traditioneel de akkerbouw. Hier heeft de perceelsgroting al in de jaren zestig zijn beslag gekregen. In de jaren zeventig en tachtig kwam een ontwikkeling op gang die in het hele gebied met toenemende snelheid het oude verkevelingspatroon verandert. In figuur 5 wordt dit geïllustreerd voor Lollum en Sauwerd. Ambtenaren noemen dat de 'autonome ontwikkeling'.

De typerende onregelmatige blokverkeveling is alleen nog aanwezig in de kleigraslanden rond de wierden. Maar tegenwoordig vereisen ook de vee-veetbedrijven steeds grotere kavels. De laatste twintig jaar zijn grote stukken onregelmatig verkaveld grasland verdwenen. Men kan eenvoudig voorspellen dat dit verkevelingstype binnen tien tot vijftien jaar geheel zal zijn verdwenen.

De grafieken tonen dat de achteruitgang van het landschap in de Friese kleilanden min of meer gelijke tred houdt met die in de Groninger kleilanden. Ook in Krummhörn is het patroon ernstig aangetast (figuur 6). Wel zijn er enkele verschillen. In Friesland en Groningen zijn veel wierden afgegraven. In Ostfriesland kwam dit niet voor. In de Krummhörn zijn diverse wierden fraai beschermd doordat de nieuwbouwwijken op enige afstand van het oude dorp werden opgetrokken. In Ostfriesland zijn graslanden minder geëgaliseerd en verbeterd, maar veel sloten zijn verwaarloosd en dichtgegroeid. De achteruitgang van dijken is in Groningen en Ostfriesland even sterk.

Ruilverkavelingen zijn niet te stuiten

In het verleden waren het vooral de ruilverkavelingen die het verlies van de identiteit van het landschap hebben veroorzaakt. In de Groninger Marne heeft eind jaren zestig de ruilverkaveling Swintocht het land opnieuw 'ingericht'. Figuur 5 laat de gevolgen zien en toont tevens dat sedertdien de perceelsgroting gewoon is doorgedaan. Hoewel het tegendeel soms wordt beweerd constateren we dat een ruilverkaveling de autonome ontwikkeling stimuleert. Van het oorspronkelijke kavelpatroon is in de Marne vrijwel niets meer over. Dit voorbeeld is overigens representatief voor vrijwel het gehele kleiakkergebied in Friesland en Groningen.

Toen deze zomer de ruilverkaveling Loppersum werd afgesloten beriep de ruilverkavelingscommissie

zich op het 'behoud van cultuurwaarden'. De werkelijkheid is anders. In het voetspoor van de ruilverkavelingen volgen de landschapsvreemde elementen. Als compensatie voor het geleden landschapsverlies worden paaiplaatsen voor vissen aangelegd, overhoekjes ingeplant en bossen ontworpen. Dorpsbossen zijn vooral op het Groninger land een rage. In het open kleiland tussen Delfzijl en Ulrum werd de afgelopen vijftien jaar zo'n vijfhonderd hectare bos aangeplant. De inwoners van Huizinge en Middelstum zien binnenkort elkanders kerktorens niet meer. Ruilverkavelde landschappen zien er overal eender uit.

Aan de reeks van ruilverkavelingen komt voorlopig geen einde. Inmiddels zijn ruilverkavelingen aangevraagd voor de kleigraslanden nabij Appingedam en voor de gronden rond Bedum en Thesinge. Een nieuwe bedreiging voor het verkavelingspatroon vormt de wens van de landbouw om in het weidegebied de teelt van snijmaïs mogelijk te maken. De landbouw wil in de weidegebieden percelen kunnen vergroten tot tenminste zes hectare. Om een goede waterafvoer te verzekeren zijn vervolgens nieuwe, brede watergangen nodig. Dit leidt tot een verkavelingspatroon dat zich niet meer onderscheidt van dat van de Noordoostpolder.

Het is niet alleen de landbouw die het landschap grondig heeft veranderd; de aantasting komt van alle kanten. In 1994 werd een congres over het Reitdiepgebied gehouden, en terwijl de sprekers repten over het 'Toscane van Noord-Nederland' werkten de Groninger stedsbouwers vol overgave aan plannen om een deel van dat gebied te bebouwen als kwaliteitslocatie (omgeving Dorkwerd) en werden de laatste planologische bezwaren weggewoven tegen een gasopslaglaats van Botlek-allure (met als compensatie een heemparkbos!) op het jonge kwelderland noordelijk van Grijskerk.

Mondiale nominatie

Begin 1995 gebeurde er iets onverwachts. Staatssecretaris Nuis nomineerde de landstreek Humsterland voor de mondiale lijst van culturele erfgoederen. Veel Groninger beleidmakers waren met stomheid geslagen. Maar er vloiede geen champagne op het Provinciehuis. Deze nominatie wordt eerder als complicatie gezien. Want zonder dat de

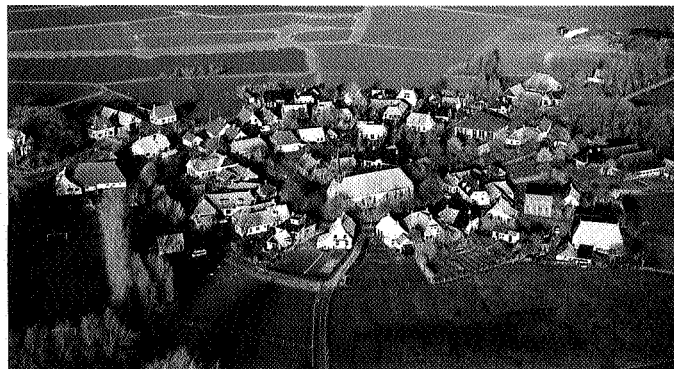
staatssecretaris het wist circuleerde er op datzelfde moment een provinciaal voorstel om de variant 'Humsterland-mag-op-de-schop' serieus onderzoeken (in een volgend nummer van Noorderbreedte komen we op deze problematiek terug).

EHS beschermt niet het landschap

Planologisch kent het oude zoekleigebied maar weinig bescherming. De bestemmingsplannen buitengebied zijn te vrijblijvend en bovendien niet effectief; figuur 5 illustreert dit. De uitvoering van de ecologische hoofdstructuur (EHS) helpt slechts marginaal: de ehs beschermt de natuur, niet het landschap. Natuurbeheersorganisaties koesteren de ehs, ze doen graag aan natuurontwikkeling, maar zien het niet als hun hoofdtaak om het landschap te beschermen. De EHS ligt in Friesland overigens geheel buiten het wierdengebied. In de Ruilverkaveling Sauwerd, waar fraaie kansen lagen met betrekking tot het bijzondere kavelpatroon, is het niet gelukt de EHS hiervoor in te zetten. Voor jaren zit hier de EHS-vorming op slot.

Erfenis van 26 eeuwen op de schop

Wat zou er moeten gebeuren? Net als voor onze weidevogels moet er voor het behoud van het oude cultuurland een relatiemeta komen. Met als uitgangspunt dat de samenhang in het wierdenland wordt bewaard. Een gebied waarin boeren contracten kunnen afsluiten met provinciale overheden; maar dan niet vrijblijvend. Maar zo'n gebied moet wel heel snel worden aangewezen. Het nieuwe streekplan van Groningen biedt aanknopingspunten. In dit plan wordt in het wierdengebied aan landbouw en landschap een gelijkwaardig belang toegekend. Met het streekplan van Friesland is het echter droef gesteld. Het plan roemt uitsluitend de agrarische functies en kent het begrip 'cultuurhistorisch waardevol' kleilandschap niet. De landbouw toont weinig verantwoordelijkheid

Blokverkaveling rond het wierdedorp Niehove, foto Aerophoto Eelde

voor het oude landschap. De afgelopen maanden verkondigden boerenactieiders voortdurend 'dat de landbouw de beste beschermer en onderhouder van het landschap is'. De figuren 3-6 tonen aan dat deze uitspraken op niets zijn gebaseerd. We zouden de landbouw willen uitdagen om een plan te maken voor de bescherming van het oude wierdenlandschap. Maar we vrezen dat deze sector wel andere zorgen aan het hoofd heeft dan het bewaren van kromme slootjes.

We moeten vaststellen dat in de jaren zestig het kleilandschap nog ongerept aanwezig was. Nu, amper dertig jaar later, heeft het zijn historische kleinschaligheid grotendeels verloren. In minder dan één generatie is de erfenis van 26 eeuwen op de schop gegaan. Dat is een cultuurschok die zijn weerga niet kent. Dit subtiele landschap verdient een betere benadering dan de eeuwig herhaalde opmerking 'dat we nu eenmaal niet alles kunnen bewaren'.

Er rest nog één kans om de laatste kleinschalige elementen in het kleiland te beschermen. Bij ongewijzigd beleid zijn deze over vijftien jaar ook verdwenen. Dan zal het kleiland, dat 26 eeuwen lang de krachten der zee kon weerstaan, voorgoed zijn verspoeld door een storm van eigentijdse grootschaligheid. —